

Co z tą Turcją

Na naszych oczach Turcja wyrosła na mocarstwo – migracyjne. Wykorzystując swoje geograficzne położenie na szlakach uchodźczych, wymusza kolejne bonusy i ustępstwa na sąsiadach obawiających się setek tysięcy obcych. Państwo, które jeszcze 10 lat temu jak niechciany petent dobijało się do Unii Europejskiej, dziś dyktuje jej warunki. A rządzący krajem coraz twardszą ręką prezydent Recep Tayyip Erdoğan staje się najpotężniejszym politykiem regionu, a może i Europy?

A jeszcze tak niedawno w marzeniach wielu zachodnich liberałów Turcja – po sukcesach wyborczych Partii Sprawiedliwości i Rozwoju – miała być wzorem dla sąsiadującego z nią świata arabskiego i przykładem udanego małżeństwa demokracji ze zreformowanym islamem. Dzisiejsza Turcja takiego kraju nie przypomina. A przecież pozostaje bramą między Wschodem i Zachodem, Europą i Orientem. Nie jest obojętne, czy będzie to – pod względem cywilizacyjnym – brama otwarta czy zatrzaśnięta. Istotne w tym względzie będzie to, do jakiej tradycji odwoła się nie tylko 75 mln obywateli Turcji, ale ponad 200 mln mieszkańców globu mówiących językami tureckimi, z których część odbudowuje swą tożsamość islamską i panturecką.

Turcja budzi kontrowersje, ale i zaciekawienie. Co ją ukształtowało? Sięgamy do kolebki ludów tureckich w dalekiej Azji, aby pokazać ich wielowiekową wędrówkę na Zachód. Prezentujemy dzisiejsze rozmieszczenie potomków dawnych Turkutów na ogromnym obszarze Eurazji. Przybliżamy ich język, sztukę użytkową, literaturę, wierzenia. W centrum tej bogatej historii stoi oczywiście Imperium Osmańskie, niegdyś potężny przeciwnik Zachodu, budzący grozę i fascynację. Jest tu miejsce na silne związki – nie tylko wrogie – z Polską. Pozostało wiele śladów kultury tureckiej w Polsce, jak i obecności Polaków nad Bosforem; dla kilku pokoleń naszych przodków Konstantynopol, jako wróg Sankt Petersburga, jawił się jako sprzymierzeniec w dziele odzyskania niepodległości. Przedstawiamy wreszcie dzieje Republiki Tureckiej, jej reformacyjne zapędy, radykalnego odcięcia się od spuścizny osmańskiej, zapatrzenia w Europę, wykształcenia się świeckich, modernistycznych elit. Zbudowały one nową Turcję – pomost z Azji do Europy i z Europy do Azji. Ale na ich błędach wyrosły obecne elity: tradycjonalistyczne, poszukujące legitymizacji w islamie i osmańszczyźnie.

W suplemencie przedstawiamy mało znane i równie fascynujące dzieje kilku ludów tureckich, głównie z Azji Środkowej.

Dzięki artykułom najlepszych turkologów przy lekturze tego pomocnika nie można siedzieć jak na tureckim kazaniu.

Jerzy Baczyński
Redaktor naczelny POLITYKI

Leszek Będkowski
Redaktor POMOCNIKÓW HISTORYCZNYCH

Współczesna figurka
ze Stambułu

Sandżar, ostatni sułtan Wielkich Seldżuków (XII w.); perska miniatura z epoki

Antyrządowe protesty w Stambule pod flagą z podobizną Mustafy Kemala Atatürka, ojca nowoczesnej Turcji, 2013 r.

Spis treści

Skład Turcy przybyli	12	Ujgurzy i manicheizm	18
Imperium Osmańskie	26	Spotkanie z islamem	20
Dynastia	36	Konya i wirujący derwisze	23
Harem, czyli „Wspaniałe stulecie”	42	Sztuka wojenna Seldżuków	25
Sunnici i inni	44	Panujący z dynastii Osmanów	37
Zbrojne orte	51	Kim byli Osmanowie?	38
W mowie i piśmie	56	Osmańskie stolice i pałace	39
Rymowane dywany	60	Dalsze losy rodziny Osmanów	41
Meczet i pałace	62	Filary i dogmaty islamu	45
Miniatury księgi	69	Święta religijne	46
Generał przy sztalugach	70	Alewici	49
Sztuki ręczne	71	Bractwa religijne	50
Między przedmurzem chrześcijaństwa		Słowniczek terminów architektonicznych	64
a posłem z Lechistanu	77	Kilimy	72
Poturceńcy?	83	Chusty	73
Śmierć w Stambule	90	Ceramika	74
Sarmata od Tatarzyna	92	Metal	76
Do zobaczenia w muzeum	97	Janczarzy, Polska i Mozart	78
Od młodoosmańczyków do młodoturków	98	Chocim a sprawa osmańska	81
Republika Turcji	104	Polscy malarze nad Bosforem	82
Państwowcy i kontestatorzy w literaturze	112	Kariery w państwie Osmanów	86
Berlin–Stambuł–Ankara–Berlin	114	Adampol–Polonezköy	88
Nowa Turcja	118	Ojciec Turków – Mustafa Kemal Atatürk	101
Niekończąca się opowieść o relacjach z Europą	122	Młodoturk z Lechistanu	102
Między Orientem a Okcydентem	127	Cyprijski węzeł	110
Kim Turcy są	128	Turecki teatr tradycyjny	131
Wyprawy na osmańszczyznę	132	Karakalpakstan	139
		Kurmandżan Datka	142
		Manas, kirgijski bohater	143
		Złoty wojownik z Jesiku	144
		Hadżum, akcja przeciw zaśnieniu twarzy	150
		Bucharska Ludowa Republika Rad	151
		Turkmeni Bliskiego i Środkowego Wschodu	154
		Na południe od Araksu	162
Suplement			
Polityczne dzieje Azji Środkowej	134		
Dzieje Kazachów i Kirgizów	140		
Dzieje Uzbeków	146		
Dzieje Turkmenów	153		
Dzieje Ujgurów	158		
Dzieje Azerbejdżan	161		
Przegląd ludów turektyjskich w Rosji	167		
Dzieje polskich Tatarów	176		
Dzieje polskich Karaimów	178		
Detale			
Klasyfikacja i mapa ludów turektyjskich	5		
Kalendarium	6		
Noty o autorach	8		
Podręczny słowniczek pojęć	10		
Życie w Wielkim Stepie	14		
Jurta	15		
Wierzenia dawnych Turków	16		
Potomkowie Aszyna, synowie wilczy	16		

Na okładce:
„Wkroczenie
sułtana Mehmeda II
do Konstantynopola
w dniu 29 maja 1453 r.”;
obraz Jean-Josepha
Constanta, XIX w.

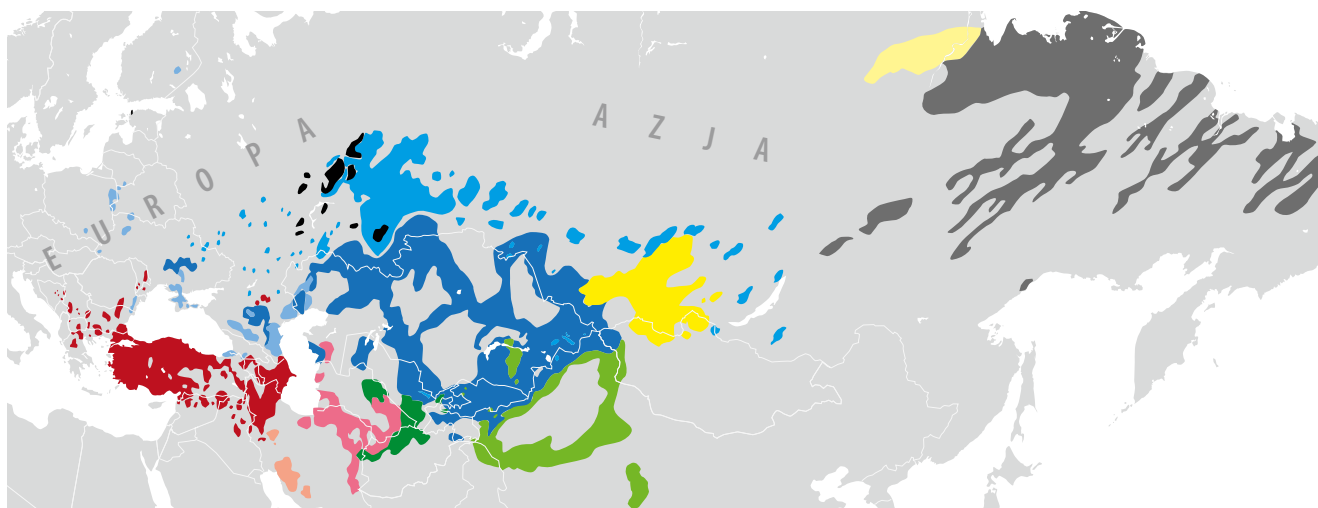
Ludy i języki turkijskie

Znajdujące się w Azji góry Altaj i sąsiadujące z nimi tereny dzisiejszej pustyni Gobi są uważane za kolebkę ludów altajskich, do których – poza Turkijczykami – zalicza się jeszcze Mongołów, Tunguzów i Mandżurów. Stąd ludy turkijskie w ciągu wieków rozprzestrzeniły się na ogromnym obszarze Azji i Europy.

Na potrzeby systematyki w językoznawstwie rozróżnia się terminy: turkijski i turecki. Zgodnie z tym każdy język podrodziny altajskiej, której członkiem jest m.in. język turecki, to język turkijski. Rozróżnienie to znajduje zastosowanie także w innych naukach, np. w historii i kulturze (Turkijczycy, ludy turkijskie, Turcy). Należy tu dodać, że niegdyś ogół koczowniczej ludności turkijskiej Azji Środkowej nazywano Turkmenami, natomiast

dziś terminem tym określa się tylko mieszkańców współczesnego Turkmenistanu.

Istniejące obecnie turkijskie państwa narodowe to, oprócz Turcji, także Azerbejdżan, Kazachstan, Kirgistan, Turkmenistan i Uzbekistan. Ludność pochodzenia turkijskiego zamieszkuje również Krym, obszary Iraku, Iranu, Afganistanu, Tadżykistanu, zachodniej Mongolii, Chin oraz Federacji Rosyjskiej – w autonomicznych republikach Syberii północnej i południowej, na Powołżu oraz na Kaukazie. W Europie ludność turkijską spotyka się na Bałkanach, Cyprze, w Mołdawii (Gagauzi), Polsce (Tatarzy i Karaimi), a w postaci emigracyjnej diaspory w Europie Zachodniej (głównie w Niemczech). Liczbę osób mówiących w językach turkijskich szacuje się na ponad 200 mln.

Do klasyfikacji języków turkijskich stosuje się kryteria lingwistyczne, historyczne i geograficzne. Pod względem geograficznym dzieli się je następująco:

GRUPA OGUZYJSKA

(południowo-zachodnia)

■ zachodniooguzyjskie:

- współczesny turecki używany w Turcji, na Bałkanach, na Cyprze i w Europie Zachodniej;
- azerski – w Azerbejdżanie i Iranie;
- gagauski – w Mołdawii i Bułgarii;

■ wschodniooguzyjskie:

- turkmeński – w Turkmenistanie;
- turecka odmiana chorasańska – w północno-wschodnim Iranie;

■ południowooguzyjskie:

- afszarski (oraz pokrewne dialekty) – w Iranie i Afganistanie.

GRUPA KIPCZACKA

(północno-zachodnia)

■ południowokipczackie:

- kazachski – w dzisiejszym Kazachstanie i we wschodnim Turkiestanie (Xinjiang);
- karakalpacki – w Autonomicznej Republice Karakalpackiej;
- nogajski – w Czerkiesji i Dagestanie;
- kirgiski – w dzisiejszym Kirgistanie oraz Chinach (Xinjiang);

■ północnokipczackie:

- tatarski – m.in. w Tatarstanie, Rosji, Chinach, Rumunii i Bułgarii;
- baszkirski – w Baszkortostanie (dawniej Republika Baszkirska) w Rosji;
- dialekty zachodniosyberyjskie (Tepter, Tobol, Irtysz etc.);

■ zachodniokipczackie,

do której są zaliczane zagrożone języki, przede wszystkim:

- kumycki – w Dagestanie;
- karaczajsko-bałkarski – na północnym Kaukazie;
- krymsko-tatarski i karaimski (jego przedstawiciele mieszkają jeszcze w Trokach na Litwie, na Ukrainie Zachodniej w Haliczu i Łucku, na Krymie oraz w Polsce; przodkami tej grupy są wymarłe języki Pieczyngów i Kumanów).

GRUPA UJGURSKO-CZAGATAJSKA

(południowo-wschodnia)

■ zachodnie:

- uzbecki – w dzisiejszym Uzbekistanie i północnym Afganistanie, Tadżykistanie, we wschodnim Turkiestanie;

■ wschodnie:

- ujgurski oraz jego wschodnie dialekty – we wschodnim Turkiestanie i w Dolinie Turfańskiej;

- taranczi – w dolinie rzeki Ili;
- Żółtych Ujgurów – w Kansu (Chiny);
- salarski – głównie w Tsingai w Chinach (wywodzą się one ze staroujgurskiego i czagatajskiego, które są językami martwymi).

GRUPA SYBERYJSKA

(północno-wschodnia)

■ południowosyberyjskie,

przede wszystkim:

- chakaski, szorski – w Chakasji;
- wymierające sagajski, kacza, kojbałski, Kyzyl, Küerik i czułymski – w dolinie rzeki Abakan;
- dialekty tuwińskie – w Republice Tuwińskiej w Rosji i Mongolii Zachodniej;
- języki i dialekty altajskie, kumandyńskie, lebedyńskie, tuba, teleut, teleng, tölös etc., którymi posługują się jeszcze mieszkańcy gór Altaj i stepu Baraba (podobne są w znacznym stopniu do kirgiskiego);

■ północnosyberyjskie,

przede wszystkim:

- dołgański – w dzisiejszej Jakucji.

Z klasyfikacji tej zostały wyłączone:

■ czuwaski i ■ sacha (jakucki), które prezentują archaiczne cechy gramatyczne. (DC)

Osman I (XIII/XIV w.), założyciel dynastii i pierwszy sułtan imperium; ilustracja z arabskiego manuskryptu, XVII w.

Podręczne kalendarium dziejów ludów turkijskich, Imperium Osmańskiego i Turcji

552 Powstanie Pierwszego Kaganatu.
567 Poselstwo do Konstantynopola – sojusz z Bizancjum przeciw Persji.
571 Opanowanie północnego Kaukazu.
604 Rozpad Kaganatu na Zachodni (do 704) i Wschodni (do 630).
650 Powstanie Kaganatu Chazarskiego (do 1048).
682 Kaganat Turków Błękitnych (do 744).
744 Kaganat Ujgurski (do 840).
750 Związek plemion oguzyjskich (do 1055).
840 Powstanie państwa Karachanidów (do 1212).
IX w. (koniec) Bułgaria Wołżańsko-Kamska (do 1241).
977 Państwo Gaznawidów (do 1186).
1037 Imperium Wielkich Seldżuków (do 1157).
1071 Sułtan Wielkich Seldżuków Alp Arslan bije pod Manzikertem wojska bizantyjskie.
1077/78 Sulejman ogłasza się niezależnym sułtanem; powstanie Sułtanatu Rum Seldżuków Anatolijskich (do 1307).
1096 Pierwsza wyprawa krzyżowa (do 1099).
1243 Przegrana w bitwie z Mongołami pod Köse Dağ, schyłek Sułtanatu Rum.
1250 Sułtanat mameluków w Egipcie (do 1517).
1258 Narodziny Osmana I.
1302 Bitwa na równinie Bafeus, Osman I zwycięża armię bizantyjską i opanowuje Bitynię.
1327 Pierwsze osmańskie monety (*akçe*) wybite w Bursie dla Orhana Gaziego.
1346 Teodora, córka Jana VI Kantakuzena, trzecią żonę Orhana – sojusz z Bizancjum.
1352 Pierwszy przyczółek Osmanów w Europie (Çimpe na półw. Gallipoli).
1362 Murad I zajmuje Adrianopol (Edirne), który będzie stolicą sułtanatu (do 1453). Ustanowienie instytucji *kazaskera*, sędziego najwyższego (od 1480 dwóch: rumelijski i anatolijski).
1363 Ustanowienie prawa o wcielaniu co piątego jeńca do wojska (*pençik*).
1389 Pierwsza bitwa na Kosowym Polu.
1390 Budowa stoczni w Gallipoli.
1391 Pierwsze oblężenie Konstantynopola.

1393 Wprowadzenie opłat sądowych.
1396 Zwycięstwo nad wojskami Zygmunta Luksemburczyka pod Nikopolem.
1402 Klęska w bitwie z wojskami Timura pod Ankarą – Bajezyd I w niewoli, bezkrólewie (do 1413).
1425 Molla Fenari mianowany pierwszym *şeyhülislam*, odpowiedzialnym za prawno-wyznaniowe sprawy muzułmanów.
1444 Zwycięstwo w bitwie z wojskami koalicji antytureckiej dowodzonej przez Władysława III Warneńczyka.
1448 Zwycięstwo nad Janem Hunyadym w drugiej bitwie na Kosowym Polu.
1453 Zdobywanie Konstantynopola; Hagia Sophia przekształcona w meczet.
1461 Podbój Cesarstwa Trapezuntu – ostatniego państwa greckiego w Anatolii.
1478 Wybitcie pierwszych złotych monet.
1480 Zdobywanie Otranto – jedynej zdobyczy na Półw. Apenińskim (do 1481). Nieudane oblężenie Rodos.
1509 Trzęsienie ziemi w Stambule, tzw. mały koniec świata (*Küçük Kıyamet*).
1522 Zdobywanie Rodos.
1525 Bunt janczarów.
1526 Zwycięstwo nad Węgrami pod Mohaczem.
1536 Udzielenie Francuzom przywileju handlowania w osmańskich portach.
1538 Ekspedycja Hadima Sulejmana Paszy do Indii.
1571 Porażka w bitwie morskiej z koalicją antyturecką pod Lepanto.
1586 Pierwszy spadek siły nabywczej akce (kolejne: 1589, 1600, 1624, 1640).
1590 Podniesienie o 1 proc. ceł dla zapewnienia zaopatrzenia janczarów w mięso.
1601 Zmniejszenie do 3 proc. ceł dla kupców angielskich.
1673 Zmniejszenie do 3 proc. ceł dla kupców francuskich.
1683 Klęska pod Wiedniem z wojskami koalicji antyosmańskiej pod wodzą Jana III Sobieskiego.
1685 Bicie monet ze srebrnych i złotych przedmiotów z dworu sułtana.
1698 Pożar w wytwórni prochu w Şehremini (dzielnica Stambułu).

Od lewej: Bajezyd II (XV/XVI w.) na portrecie Abdulcelila Levniego z XVIII w. Orszak sułtański uwieczniony przez Jeana-Baptistę van Moura, francuskiego malarza w Wysokiej Porcie w XVIII w. Selim III (XVIII w.) na portrecie Josepha Warnia-Zarzeckiego, polskiego wykładowcy Szkoły Sztuk Pięknych w Stambule w XIX w.

1699 Pokój karłowicki; koniec ekspansji terytorialnej Imperium Osmańskiego.

1708 Uruchomienie w Stambule zakładu sukienniczego.

1718 Ustanowienie nadzwyczajnego podatku na pokrycie wydatków gubernatorów na kampanie wojenne. W kulturze okres okcydentalizmu, tzw. era tulipanów (do 1730).

1720 Uruchomienie w Stambule manufaktury jedwabniczej.

1730 Obalenie sułtana Ahmeda III.

1739 Przyznanie kupcom rosyjskim prawa do handlu w imperium z wyłączeniem wybrzeża Morza Czarnego.

1776 Uruchomienie stałej szkoły technicznej marynarki wojennej.

1787 Zezwolenie Austro-Węgrom na żeglugę po Morzu Czarnym.

1789 Sojusz ze Szwecją. Zakaz wydobycia kopalin i nieudana próba pożyczki wewnętrznej.

1790 Sojusz z Prusami.

1793 Utworzenie szkoły inżynierskiej wojsk lądowych.

1793–94 Rozpoczęcie produkcji nowoczesnego prochu granulowanego.

1797 Uruchomienie drukarni przy szkole technicznej.

1802 Zezwolenie brytyjskim i francuskim statkom na żeglugę po Morzu Czarnym pod własną banderą. Udzielenie niemuzułmańskim kupcom statusu kupców europejskich.

1805 Mehmet Ali Pasza wicekrólem Egiptu; początek uniezależnienia się Egiptu od metropolii.

1807 Bunt Kabakçı Mustafy przeciw reformie wojsk (*nizam-i dżedid*).

1826 Likwidacja korpusu janczarów; utworzenie formacji w stylu europejskim. Wprowadzenie fezu jako służbowego nakrycia głowy dla urzędników i żołnierzy.

1830 Oficjalne uznanie katolickiej wspólnoty i Kościoła ormiańskiego. Uwolnienie białych niewolników, pierwsza faza znoszenia niewolnictwa.

1830–31 Spis ludności.

1831 „Takvim-i Vekayi” – pierwsza gazeta w języku tureckim.

1832 Unifikacja tytułów urzędników. Budowa traktu pocztowego Stambuł–Izmit. Ustanowienie komunikacji pocztowej z Anglią.

1834 Otwarcie Akademii Wojskowej (*Mekteb-i Harbiye*).

1836 Utworzenie ministerstw: spraw zagranicznych i spraw wewnętrznych.

1837 Wodowanie „Eser-i Hayir”, pierwszego parowca zbudowanego w Turcji.

1838 Utworzenie ministerstwa finansów. Utworzenie Rady Najwyższej ds. Rozporządzeń Prawnych (*Meclis-i Valayi Ahkam-ı Adliye*).

1839 Utworzenie ministerstwa handlu.

1839 Firman o reorganizacji rządu, tzw. edykt o tanzimacie (reformach).

1840 Ustanowienie kodeksu karnego (zmieniony w 1851). Wprowadzenie do obiegu banknotów. Utworzenie ministerstwa poczty i otwarcie pierwszych urzędów pocztowych. Centralizacja skarbu państwa.

1841 Konwencja londyńska o zamknięciu cieśnin (Bosfor i Dardanele) dla obcych okrętów.

1843 Utworzenie armii regularnej (*Nizamiye*) i wprowadzenie poboru (pierwszy w 1848). Budowa zakładów metalowych w Zeytinburnu.

1844 Przyjęcie oficjalnego hymnu (marsz „Mecidiye”) i flagi państwowej. Pierwszy ogólnokrajowy spis ludności (obejmował tylko mężczyzn). Korekta systemu monetarnego. Uruchomienie pierwszych maszyn parowych.

1845 Utworzenie resortu policji. Powołanie rady ds. nauczania publicznego (od 1857 ministerstwo edukacji publicznej). Rozpoczęcie działalności papierni w Izmirze.

1846 Pierwszy nowoczesny budżet państwa. Utworzenie żandarmerii. Traktat handlowy z Rosją.

1847 Utworzenie Banku Stambulskiego, uznawanego za pierwszy nowoczesny bank w Turcji.

1848 W Stambule utworzenie pierwszego nowoczesnego uniwersytetu (*Darülfünun*).

1850 Przyjęcie kodeksu handlowego. Utworzenie ministerstwa zdrowia.

1851 Utworzenie Akademii Nauk (*Encümen-i Danış*).

1853 Wybuch wojny krymskiej (do 1856).

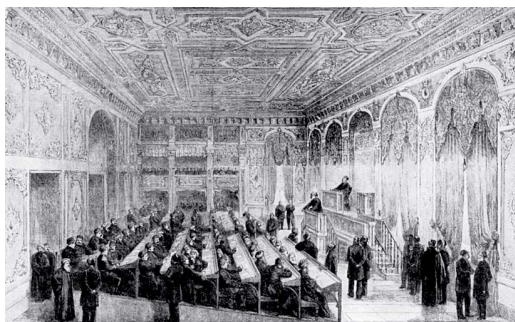
1854 Pierwsza pożyczka wewnętrzna. Uruchomienie pierwszej kompanii promowej na Bosforze wykorzystującej parowce (*Şirket-i Hayriye*).

1855 Pierwsza linia telegraficzna (próby od 1847).

1856 Edykt o reformach (*Hatt-ı humayun*) rozciągający je na wszystkich obywateli niezależnie od wyznania i pochodzenia, prawne zrównanie niemuzułmanów i muzułmanów. Utworzenie Banku Osmańskiego (*Osmanlı Bankası*), od 1863 Imperialny Bank Osmański.

1858 Oddanie do eksploatacji pierwszego odcinka kolei Izmir–Ayдын (budowa od 1856, całość ukończona w 1866). Zalegalizowanie homoseksualizmu.

1859 Założenie Szkoły Służby Cywilnej (*Mekteb-i Milkiye*).
1864 Prawo prasowe.
1865 Powstanie Stowarzyszenia Patriotycznego, tzw. Młodych Osmanów (*Yeni Osmanlılar*).
1866 Utworzenie giełdy w Stambule (*Dersaadet Tahvilat Borsası*).
1867 Utworzenie Admiralicji (*Bahriye Nezâreti*).
1869 Wprowadzenie metrycznego systemu miar i wag. Otwarcie Kanału Sueskiego.
1868 Utworzenie ministerstwa sprawiedliwości.
1875 Kryzys finansowy (faktyczne bankructwo) imperium.
1876 Maj: obalenie Abdüłaziza, następcą Murad V; czerwiec: powrót młodoosmanów z wygnania (od 1867); sierpień: kolejnym władcą Abdulhamid II; grudzień: ogłoszenie pierwszej konstytucji.
1877 Pierwsze posiedzenie parlamentu (*Meclis-i Umumi*).
1878 Luty: rozwiązanie parlamentu i zawieszenie konstytucji; marzec: traktat z San Stefano kończący wojnę z Rosją; czerwiec–lipiec: kongres berliński rewiduje postanowienia z San Stefano. Turcja traci większość posiadłości w Europie.
1881 Ustanowienie Zarządu Długu Publicznego (zasiadali w nim przedstawiciele wierzycieli: Wlk. Brytanii, Holandii, Niemiec, Austro-Węgier i Włoch oraz przedstawiciel Osmanów) – imperium traci niezależność finansową.
1882 Brytyjska okupacja Egiptu. Pierwsza biblioteka publiczna w Stambule.
1883 Otwarcie Szkoły Sztuk Pięknych.
1888 Ustanowienie bezpośredniego połączenia kolejowego Stambuł–Paryż (*Orient Express*).
1889 Powstanie Komitetu Jedności i Postępu, tzw. młodoturków (*İttihad ve Terakki Cemiyeti*).
1894 Rewolta i masakra Ormian (do 1896).
1903 Rozpoczęcie budowy kolei bagdadzkiej.
1908 Rewolucja młodoturecka – odwołanie konstytucji i odwołanie parlamentu.
1915 Deportacja i ludobójstwo Ormian we wschodniej Anadolii.
1915–16 Zwycięska obrona Gallipoli przed Ententą.

Pierwsze posiedzenie parlamentu tureckiego w 1876 r.; drzeworyt z epoki

1916 Rewolta Arabów w Hidżazie.
1918 Rozejm w Mudros, wojska Ententy w Stambule.
1919 Styczeń: garnizon osmański w Medynie składa broń; maj: lądowanie wojsk greckich w Smyrnie, Mustafa Kemal przybywa do Samsunu – formalny początek wojny o niepodległość; lipiec–sierpień: kongres wschodnich prowincji w Erzurumie; wrzesień: ogólnokrajowy kongres w Sivas; październik: porozumienie z Amasyą między rządem a Tureckim Ruchem Narodowym; grudzień: ostatnie osmańskie wybory parlamentarne.
1920 Styczeń–luty: wygrana bitwa z Francuzami pod Maras; luty: parlament przyjmuje Pakt Narodowy (*Misak-ı Milli*); marzec: na żądanie aliantów Mehmed V rozwiązuje parlament; kwiecień: w Ankarze obraduje Wielkie Zgromadzenie Narodowe (*Türkiye Büyük Millet Meclisi*) – przewodniczącym Mustafa Kemal; maj: Mustafa Kemal premierem rządu narodowego w Ankarze; czerwiec: greckie ofensywy letnie (do września); sierpień: traktat pokojowy w Sevres między Turcją osmańską a państwami Ententy; wrzesień–grudzień: wygrana wojna z Armenią.
1921 Styczeń: nowa konstytucja; marzec: układ o przyjaźni z Rosją Sowiecką; sierpień–wrzesień: zatrzymanie greckiej ofensywy w bitwie nad Sakaryą; październik: pokój w Ankarze – koniec wojny z Francją.
1922 Sierpień–wrzesień: turecka ofensywa na froncie greckim, masakra ludności i zniszczenie Smyrny (İzmir); listopad: zniesienie sułtanatu.
1923 Lipiec: traktat w Lozannie korygujący surowe dla Turcji postanowienia traktatu z Sevres – koniec wojny o niepodległość; wrzesień: założenie Republikańskiej Partii Ludowej (*Cumhuriyet Halk Partisi*) – Mustafa Kemal przewodniczącym; październik: Ankara nową stolicą, proklamowanie republiki, Mustafa Kemal prezydentem (do 1938); początek rządów monopartyjnych (do 1945).
1924 Marzec: zniesienie kalifatu – członkowie dynastii osmańskiej na wygnaniu; kwiecień: uchwalenie nowej konstytucji.
1925 Likwidacja szkół religijnych; zakaz publicznego noszenia fezów i tradycyjnych nakryć głowy.

Autorzy

Adam Balcer – wykładowca Studium Europy Wschodniej UW i Akademii PISM, szef projektu eurazjatyckiego think tanku WiseEUROPA, współpracownik Europejskiej Rady Polityki Zagranicznej, autor raportów poświęconych Turcji, Bałkanom i regionowi Morza Czarnego.

Justyna Chmielewska – antropolożka i turkolożka.

Dariusz Cichocki – wykładowca w Zakładzie Turkologii i Ludów Azji Środkowej Wydziału Orientalistycznego UW.

Paulina Dominik – absolwentka Uniwersytetu Oksfordzkiego, turkolożka, historyk stosunków polsko-tureckich, tłumaczka języka tureckiego, na stałe mieszka w Stambule.

Mateusz Falkowski – doktorant w Princeton University; zajmuje się historią śródziemnomorską nowożytnej Europy i Imperium Osmańskiego.

Marzena Godzińska – dr, pracuje w Zakładzie Turkologii i Ludów Azji Środkowej na Wydziale Orientalistycznym UW, zajmuje się m.in. tradycyjną kulturą ludów tureckich w Azji Środkowej, mniejszościami narodowymi, etnicznymi i religijnymi w Turcji, kulturą materialną i rękodziełem tureckim.

Tomasz Hen-Konarski – historyk, doktorant Europejskiego Instytutu Uniwersyteckiego we Florencji, obecnie zajmuje się porównaniem kultur politycznych społeczeństw Europy Wschodniej i regionu La Platy w II poł. XVIII i I poł. XIX w.

Agnieszka Ayşen Kaim – dr, turkolożka, wykładowca na Uniwersytecie Łódzkim i w Akademii Ekonomii i Biznesu Vistula, tłumaczka i opowiadaczka z Grupy Studnia O., animatorka kultury tureckiej w Polsce.

Piotr Kawulok – turkolog, literaturoznawca, tłumacz literatury tureckiej, przekładał na polski m.in. Orhana Pamuka, obecnie pracuje jako lektor języka polskiego na Uniwersytecie Stambulskim.

Dariusz Kołodziejczyk – prof. dr hab., dyrektor Instytutu Historycznego UW, specjalizuje się w historii Turcji oraz stosunków polsko-tureckich, autor książek „Turcja”, „Zaproszenie do osmanistyki”.

Natalia Królikowska-Jedlińska – dr, historyczka i turkolożka z Instytutu Historycz-

1926 Nowy kodeks karny i cywilny (m.in. zniesienie wielożeństwa); wprowadzenie kalendarza gregoriańskiego.

1928 Pozbawienie islamu statusu religii państwowej; wprowadzenie alfabetu tureckiego opartego na łacińskim.

1934 Pełne prawa wyborcze dla kobiet (częściowe w 1930); ustawa o wprowadzeniu nazwisk; zakaz używania tytułów religijnych i osmańskich.

1935 Mustafa Kemal przyjmuje nazwisko Atatürk – Ojca Turków.

1937 Wprowadzenie do konstytucji zasady państwa świeckiego.

1938 Śmierć Atatürka.

1939 Czerwiec: Turcja przyłącza sandżak Aleksandretty (*İskenderun*); październik: trójstronny układ obronny z Francją i Wlk. Brytanią.

1941 Traktat o przyjaźni i nieagresji z Niemcami.

1945 Luty: wypowiedzenie wojny Niemcom i Japonii; lipiec: powstanie Narodowej Partii Rozwoju (*Milli Kalkınma Partisi*, istniała do 1958) – koniec systemu jednopartyjnego; październik: Turcja podpisuje Kartę Narodów Zjednoczonych jako jeden z członków-założycieli.

1946 Powstanie Partii Demokratycznej (*Demokrat Parti*; istniała do 1961).

1952 Turcja członkiem NATO.

1960 Wojskowy zamach stanu.

1961 Czerwiec: uchwalenie nowej konstytucji; październik: junta oddaje władzę cywilom.

1963 Umowa stowarzyszeniowa z EWG.

1965 Rząd Partii Sprawiedliwości (*Adalet Partisi*).

1971 Wojskowy zamach stanu.

1973 Powrót do systemu parlamentarnego (wybory).

1974 Inwazja na Cypr.

1980 Trzeci wojskowy zamach stanu pod przywództwem Kenana Evrena.

1982 Konstytucja III Republiki; Kenan Evren prezydentem (do 1989).

1983 Zwycięstwo w wyborach rozpoczyna okres rządów Partii Ojczyźnianej (*Anavatan Partisi*).

1987 Stan wyjątkowy w prowincjach południowo-wschodnich (zamieszkałych przez Kurdów).

1996 Unia celna z Unią Europejską.

2004 Samodzielne rządy Partii Sprawiedliwości i Rozwoju (*Adalet ve Kalkınma Partisi*); Recep Erdoğan premierem (do 2014).

2014 Recep Erdoğan prezydentem.

Z KIM WALCZYLI OSMANOWIE I TURCJA

(w porządku alfabetycznym)

- **Albania:** 1444–79, 1820–22, 1830–35, 1847
- **Armenia:** 1920
- **Austria:** 1526–55, 1566–68, 1593–1606 (długa wojna), 1663–64, 1683–99, 1715–18, 1736–39, 1787–92
- **Bizancjum:** 1265–1461
- **Bośnia:** 1414–15, 1463, 1831–36, 1836–37, 1841
- **Bułgaria:** 1340–96, 1876 (powstanie)
- **Chorwacja:** 1493–1593
- **Czarnogóra:** 1852–53, 1858–59, 1861–62
- **Francja:** 1798–1801 (Napoleon w Egipcie), 1920–21
- **Grecja:** 1821–29, 1854, 1897, 1919–22
- **Hercegowina:** 1852–62, 1875–78 (powstania)
- **Joannici:** 1480, 1522–23, 1551, 1565
- **Kreta:** 1866–69 (powstanie)
- **Macedonia:** 1903 (powstanie)
- **Mamelucy (Egipt):** 1485–91, 1516–17
- **Mołdawia:** 1471–76
- **Mongolowie:** 1402
- **Persja:** 1514, 1532–55, 1578–90, 1603–18, 1623–39, 1723–27, 1730–32, 1735–36, 1742–46, 1775–79, 1821–23
- **Polska:** 1485–1503, 1620–21, 1633–34, 1672–76, 1683–99
- **Portugalia:** 1538–57, 1558–66, 1566–67, 1580–89
- **Rosja:** 1568–70, 1672–81, 1686–1700, 1710–13, 1735–39, 1768–74, 1787–91, 1806–12, 1828–29, 1853–56 (krymska), 1877–78
- **Serbia:** 1344, 1364, 1371, 1381, 1385, 1386, 1389 (bitwa na Kosowym Polu), 1425, 1427, 1437, 1439; powstania serbskie: 1804–13, 1814 (bunt Hadži-Prodana), 1815–17; 1876–77, 1877–78
- **Wenecja:** 1423–30, 1463–79, 1499–1503, 1537–40, 1570–73, 1645–69, 1684–99, 1714–18
- **Węgry:** 1366–67, 1375–77, 1391–96, 1415–19, 1420–31, 1432, 1437–41, 1443–44 (krucjata warneńska), 1448 (druga bitwa na Kosowym Polu), 1454–1456, 1458–65, 1474–80, 1480–81; 1481–83, 1491–95, 1499–1504, 1512–20, 1521–26
- **Włochy:** 1911–12
- **Wołoszczyzna:** 1821 (powstanie)

KONFLIKTY KOALICYJNE

- **Wojna krymska:** 1853–56 • **Pierwsza wojna bałkańska:** 1912–13 • **Druga wojna bałkańska:** 1913 • **Pierwsza wojna światowa:** 1915–18 • **Druga wojna światowa:** 1945

Opr. Tadeusz Zawadzki

nego UW, specjalizuje się w historii regionu Morza Czarnego w epoce nowożytnej.

Joanna Kulwicka-Kamińska – dr hab., pracuje w Instytucie Języka Polskiego Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, zajmuje się m.in. polsko-orientalnymi związkami językowymi oraz kulturą i religią islamu.

Andrzej Leligdowicz – arabista i archeolog, uczestniczy w badaniach archeologicznych na Bliskim Wschodzie i w Afryce.

Mariusz Marszewski – dr, historyk, pracuje w Instytucie Wschodnim Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu, zajmuje się m.in. rolą islamu na obszarze post-sowieckim.

Agata Pawlina – doktorantka Wydziału Filologicznego UJ przy Katedrze Turkologii oraz Wydziału Wokalistyki przy Akademii Muzycznej im. Karola Lipińskiego we Wrocławiu.

Barbara Podolak – dr, turkolożka, pracownik Katedry Turkologii Instytutu Orientalistyki UJ.

Anna-Akbike Sulimowicz – wykładowca w Zakładzie Turkologii i Ludów Azji Środkowej Wydziału Orientalistycznego UW, tłumaczka literatury tureckiej, m.in. powieści Orhana Pamuka, sekretarz Związku Karaimów Polskich w RP.

Adam Szymański – dr hab., adiunkt w Instytucie Nauk Politycznych UW, specjalizuje się w problematyce systemu politycznego i polityki zagranicznej Turcji oraz rozszerzania Unii Europejskiej.

Marek Wasilewicz – historyk sztuki, doktorant w Instytucie Sztuki PAN.

Michał Wasiucionek – dr, pracownik New Europe College w Bukareszcie, w swoich badaniach śledzi stosunki między elitami Rzeczypospolitej, Mołdawii i Imperium Osmańskiego w epoce nowożytnej.

Piotr Zalewski – korespondent tygodnika „The Economist” w Turcji, współpracownik „Financial Times” i POLITYKI.

Dziennikarze POLITYKI:

Jan M. Długosz, Adam Krzemiński, Marek Sobczak, Adam Szostkiewicz, Łukasz Wójcik, Tadeusz Zawadzki

Podręczny słowniczek pojęć

Alfabet turecki – oparty na alfabecie łacińskim, wprowadzony w 1928 r. na miejsce alfabetu arabskiego. Dodano w nim litery nieznane w innych alfabetach, jak **ğ** i **ı** (i bez kropki), literom **c**, **j**, **y** nadano inną wymowę, zaś **ç** i **ş** przejęto z innych alfabetów. Liczy więc 28 liter: a, b, c, ç, d, e, f, g, ğ, ı, i, j, k, l, m, n, o, ö, p, r, s, ş, t, u, ü, v, y, z.

Wymowa:

- **c** jak pol. *dż*, *koca* (wielki), wym. kodża;
- **ç** jak pol. *cz*, *çocuk* (dziecko) – czodżuk;
- **ğ** w otoczeniu samogłosek a, ı, o, u nie wymawia się, porzedzająca lub następująca samogłoska nieco się wydłuża, *dağ* (góra) – dâ;
- w otoczeniu samogłosek e, i, ö, ü wymawia się jak *j*, *değnek* (kij) – dejnek;

- **ı** jak pol. *y*, *kapı* (drzwi) – kapy;
- **j** jak pol. *ż*, *proje* (projekt) – proże;
- **l** w otoczeniu samogłosek e, i, ö, ü, przed â, u wymawia się jak pol. *l*, *el* (ręka) – el;
- w otoczeniu samogłosek a, ı, o, u wymawia się jak pol. *ł*, *bal* (miód) – bał;
- **ö** jak niem. *ö*, franc. *eu*;
- **ş** jak pol. *sz*, *boş* (pusty) – bosz;
- **ü** jak niem. *ü*, franc. *u*.

aga (*ağa*) – tytuł i zwrot grzecznościowy

ajan (*ayan*) – notabl, właściciel ziemski, pełniący określone obowiązki administracyjne

akcze (*akçe*) – dosł. bielutki, nazwa srebrnej monety używanej w Imperium Osmańskim, znanej w Europie jako asper

akyndży (*akıncı*) – żołnierz formacji lekkiej kawalerii, dokonującej podjazdów, napadów, często na tyłach wroga, rekrutującej się z ludności tureckiej i nietureckiej

bahszysz (*bahşiş*) – podarek, współcześnie – łapówka

bakan – minister

başbakan – premier

bazar (*çarşı*) – targ, kryte lub otwarte założenie architektoniczne ze sklepami, straganami, a nawet warsztatami rzemieślniczymi

bej, beg (*bey*) – wódz

bejlik (*bejlik*) – księstwo

bejlerbej (*beylerbeyi*) – gubernator, namiestnik prowincji

deli – dosł. szalony, żołnierz lekkiej jazdy, forpocząty, kawalerzysta w obszarach przygranicznych w Imperium Osmańskim

derebej (*derebey*, *derebeyi*) – dosł. pan doliny, feudalny właściciel wielkiej posiadłości ziemskiej; od XVIII w. tworzyli w Anadolii autonomiczne posiadłości – *derebeylik*

dewszirme (*devşirme*) – branka, przymusowy pobór chłopów z rodzin chrześcijańskich w Imperium Osmańskim

Divan-i Hümayun – Rada Sułtańska, powstała za panowania sułtana Mehmeda II. Do poł. XVII w. była najważniejszym organem rządowym Imperium Osmańskiego. Sułtan uczestniczył w posiedzeniach Rady, ale mógł nie brać w niej udziału, przysłuchując się przez okratowane okno w sali Rady. Sulejman I zniósł obowiązek uczestniczenia sułtana w posiedzeniach. Odbływały się one w Kubbealtı, znajdującym się na drugim dziedzińcu pałacu Topkapı. W czasie posiedzeń poddani wręczali petycje i zgłaszali skargi. Rada zbierała się co najmniej cztery razy w tygodniu, z udziałem → wielkiego wezyra i pozostałych wezyrów. W XVII w. włączono do Rady → kapudan paszę (admirala floty) i → bejlerbeja Rumelii. Osobno Dywan zbierał się dla omówienia ważnych spraw, jak np. ustalenie wysokości i wypłaty żołdu janczarom. Radzie podlegały: *Nişan Kalemi* – urząd zajmujący się wysyłaniem rozkazów do urzędników w randze wezyra, *Ru'us Kalemi* – urząd zajmujący się mianowaniem na stanowiska poniżej rangi wezyra, a także urząds. ceremonii i urząd historiografa (*vakanüvüs*). Od XVII w. duże znaczenie zyskał Dywan wielkiego wezyra, *Babı Ali*, zw. też Drugim Dywanem (*İkinci Dian*). Mieścił się on w rezydencji wielkiego wezyra. Przejął stopniowo większość spraw prowadzonych przez Radę Sułtańską. W okresie tanzimatu (art. s. 26) Rada zajmowała się przede wszystkim wprowadzaniem reform.

dywan – w poezji osmańskiej zbiór wierszy jednego poety

efendi – tytuł i zwrot grzecznościowy

ferman, firman – dokument sułtański, rozporządzenie; opatrzone → tuğrą sułtana, napisany specjalnym kancelaryjnym rodzajem pisma (*divani*)

Muhammad Ali, pasza Egiptu; portret Davida Wilkiego, XIX w.

gazi – muzułmanin uczestniczący w wojnie za wiarę (*gaza-vat*); tytuł przysługujący uczestnikom *gazavatu*

gurbet – miejsce zamieszkania, kraj, w którym się żyje, lecz który położony jest poza matą ojczyzną, poza własnym miejscem urodzenia lub miejscem pochodzenia rodziny (*memleket*). W literaturze oznacza obczyznę, tułaczkę.

hadżi – muzułmański pielgrzym idący do Mekki

has, hass – dosł. prywatny, własny; określenie osób i dóbr przynależnych panującemu, także dóbr przydzielanych wysokim urzędnikom za specjalne zasługi

hisar – twierdza, założenie forteczne

hodża (*hoca*) – nauczyciel w szkołach rel., uczonec, dawniej tytuł osób poważanych, podobnie jak → *ağa*, → *efendi*; współ-

częście tytuł grzecznościowy w stosunku do profesorów wyższych uczelni

il – województwo (dawniej → *vilayet*), podstawowa jednostka administracyjna zarządzana przez wojewodę (→ *vali*). Składa się z powiatów (→ *ilçe*). Obecnie w Turcji jest 81 województw.

janczarzy (*yeniçeri*) – dosł. nowe wojsko, korpus piechoty osmańskiej, złożony ze sturczonych chłopców pochodzących z przymusowej branki (→ *devşirme*)

jurta (*topak ev, keçe evi, keçe çadırı, ak ev*) – namiot zbudowany na planie koła, o dachu kopulastym, pokryty płatem filcu

kabile – termin najbliższy znaczeniowo plemieniu, obejmuje kilka rodów (*aşiret*)

kadyna (*kadın*) – faworyta sułtańska (miał ich od czterech do siedmiu) spośród nałożnic zw. *haseki*, czyli osobistej służby sułtana; otrzymywały tytuł *kadın*, przysługiwały im własne apartamenty w haremie. Te kadyny, które urodziły sułtanowi dziecko, zwano *haseki sultan*. Po śmierci sułtana jego bezdzielne *haseki* lub te, którym dzieci zmarły, mogły być ponownie wydane za mąż.

kajmakam (arab. *kaim makam*, tur. *kaymakam*) – zastępca wezyra, później także naczelnik okręgu, obecnie odpowiednik starosty

kajsar (*kaysar*) – cesarz; muzułmańska nazwa cesarza rzymskiego i bizantyjskiego

kale – twierdza, zamek obronny, najczęściej wznoszona na wzgórzach

kalifat (*halifet*) – władza namiestnika Muhammada/Mohameta, kalifa (*halif*), nad całą wspólnotą (*umma, ümmet*) muzułmanów

kapitulacje – specjalne przywileje przyznawane przez rząd turecki państwom europejskim

kapudan paşa, kaptan paşa, kaptan-i derya – główny dowódca floty, admirał

kapydzybaszy (*kapıcıbaşı*) – przełożony strażników bram; kapydzy wykonywali też szereg ważnych zadań powierzonych przez sułtana

kapykułu (*kapıkulu*) – cywilna i wojskowa służba sułtana

kaza – jednostka administracyjna w Imperium Osmańskim

kazasker, kadiasker, kazasker, kadi el-asker – sędzia wojskowy; w Imperium Osmańskim tytuł dwóch najwyższych rangą sędziów – Anatolii (*Anadolu kadiaskeri*) i Rumelii (*Rumeli kadiaskeri*)

liva – jednostka administracyjna równa → sandżakowi

majdan (*meydan*) – otwarta przestrzeń, plac o różnym przeznaczeniu, także przedpole walki, miejsce gier sportowych

medrese – medresa, muzułmańska wyższa szkoła duchowna
memleket – dosł. kraj, mała ojczyzna, miejsce urodzenia osoby, która się z nim identyfikuje, nawet jeśli członkowie rodziny od lat lub pokoleń mieszkają gdzie indziej (→ *gurbet*), zwłaszcza w wielkich miastach

miary i wagi – ustawa z 1931 r. wprowadziła w Republice Turcji Międzynarodowy System Miar i Wag (centymetr, gram, sekunda). Wcześniej obowiązujące miary i wagi to: *arşın* – miara długości odpowiadająca 68 cm; *arşın* architektoniczny – 75,8 cm; w 1869 r. wprowadzono *yeni arşın* (nowy arszyn) odpowiadający 1 m; *dönüm* – miara powierzchni równa 1000 m kw., przyjmowano, że jest to 40x4 = 1600 kroków mierniczego, później w miejsce kroków przyjęto *arşın*; *okka* – miara ciężkości, dzieląca się na 400 *dirhemów*, odpowiadająca 1283 g.

mołła (*molla*) – mułła, student teologii islamu, uczony w prawie, wyższy sędzia, później także: człowiek piśmienny

mufti (*müftü*) – uczony muzułmański zajmujący się sporządzaniem prawnych wyjaśnień (*fetva*). W Imperium Osmańskim najwyższym był *şeyhülislam*. Obecnie mufti są pracownikami ministerstwa spraw wyznaniowych.

muhacir – emigrant, migrant, uchodźca; ludność zaliczana do etnosu tureckiego, przybyła do Turcji przed II wojną światową, zwłaszcza z Bałkanów. Podobne znaczenie ma nieco nowszy termin *göçmen*.

muhtar – wójt, sołtys, naczelnik dzielnicy

pasza (*paşa*) – tytuł wysokich rang wojskowych, zniesiony oficjalnie w 1934 r., zachowany dla założyciela republiki Mustafy Kemala Paszy; stanowił część nazwiska; dawniej również tytuł przełożonych bractw religijnych

raya (l. mn. *reaya*) – raja, dosł. trzoda, nazwa chłopów w dobrach lennych, od XVIII w. także w odniesieniu do poddanych chrześcijańskich

sadaka – dobrowolna jałmużna w formie pieniężnej lub w naturze płacona przez każdego muzułmanina; należy do dobrych uczynków

sandżak (*sancak*) – chorągiew, jednostka wojskowo-administracyjna zarządzana przez → sandżakbeja w randze paszy; sandżak stanowił część eyaletu (→ wijaletu)

sandżakbej (*sancakbeyi*) – dowódca → sandżaku

serasker – głównodowodzący wojskiem w Imperium Osmańskim

sipahi (*spahi, spahis*) – kawalerzysta, żołnierz (*asker*) konnicy wystawianej przez lenników → timarów i → ziametów, stawał się na wyprawę wojenną z własnym koniem, rynsztunkiem i zbroją. Otrzymywał od sułtana w lenno posiadłość ziemską (→ *timar*).

sułtan (władca, arab. *as-sultān* – ten, który ma władzę) – tytuł używany w wielu krajach muzułmańskich, w Turcji osmańskiej do 1922 r.

sułtanat – państwo rządzone przez → sułtana

szariat (*şeryat*) – prawo oparte na Koranie i ewentualnie tradycji proroka Muhammada/Mahometa (Sunna)

tanzimat (*tanzimat*) – okres reform i modernizacji imperium w XIX w.

tarik (z arab. droga) – bractwo religijne, mające własną regułę, ubiór, symbole. Nazwy bractw wywodzą się najczęściej od nazwiska założycieli, np. bektaszyci od Hacı Bektaşa. Przełożony zwie się *şeyh* (*şeyh*), *mürşit* (prowadzący właściwą drogą) lub *pir* (mistrz); każdy adept (*mürit*) ma swego mistrza, któremu jest bezwzględnie posłuszny.

tekke – klasztor bractwa (→ *tarikatu*), z pomieszczeniami dla przełożonego (*şeyh, postnişin*) i sufich, salą do modlitwy i pomieszczeniami gospodarczymi

timar – mniejsza posiadłość ziemska, lenno nadane przez sułtana; właścicielami byli → timarioci (*timarli*)

timariota (*timarli*) – lennik timaru

tugra (*tuğra*) – emblemat sułtanów, używany też przez chanów krymskich; rodzaj podpisu lub monogramu, odpowiada europ. herbowi lub godłu

Valide Sultan – sułtanka matka

wali (*vali*) – wojewoda, gubernator prowincji → wijaletu

wielki wezyr (*vezir-i azam, sadr-i azam*) – pierwszy minister, najważniejsza funkcja państwowa po → sułtanie; kierował (Rada Sułtańska → *Divan-i Hümayun*)

wilajet (*vilayet, eyalet*) – prowincja zarządzana przez walego (*vali*)

Wysoka Porta, Porta Otomańska – historyczne określenie na dwór, rząd lub ogólnie na państwo tureckie za panowania → sułtanów, szczególnie w kontekście dyplomatycznym. Nazwa pochodzi od wielkiej bramy do dzielnicy urzędowej w Stambule, gdzie mieściła się siedziba → wielkiego wezyra. Od tego określenia pochodzi także nazwa elitarniej straży sułtana – Jeźdźców Wysokiej Porty.

ziamet – wielka posiadłość ziemska, lenno nadawane przez → sułtana

zimmi – niemuzułmański poddany → sułtana

Główne źródło: „Leksykon wiedzy o Turcji” pod redakcją prof. dr. hab. Tadeusza Majdy (ostatnie wznowione wydanie w 2003 r., Wydawnictwo Akademickie Dialog).

Patrz także słowniczek terminów architektonicznych – s. 63.

Skąd Turcy przybyli

AGATA PAWLINA

WSPÓLNE PRAPOCZĄTKI LUDÓW TURKIJSKICH GINĄ W PYLE WIELKIEGO STEPÓW, W DALEKIEJ AZJI. WARUNKI GEOGRAFICZNE I KLIMATYCZNE ZMUSIŁY JE TAM DO PRZYJĘCIA KOCZOWNICZEGO TRYBU ŻYCIA. DZISIEJSZE ROZMIESZCZENIE POTOMKÓW DAWNYCH TURKÓW NA OGROMNYM OBSZARZE EURAZJI OBRAZUJE ICH WIELOWIEKOWĄ WĘDRÓWKĘ NA ZACHÓD.

Teoria ałtajska. Za kolebkę ludów turkijskich uważa się Ałtaj, pasmo górskie rozciągające się od południowo-wschodnich krańców Niziny Zachodniosyberyjskiej do pustyni Gobi, a dokładniej tę jego część, która znajduje się na obszarze dzisiejszej Mongolii. Tzw. teoria ałtajska, stworzona przez językoznawców, zakłada istnienie ałtajskiej rodziny językowej, w obręb której wchodzi języki tureckie, mongolskie, tungusko-mandżurskie, a według niektórych naukowców nawet japoński i koreański.

Nie da się jednak ostatecznie potwierdzić istnienia wspólnego praprzodka językowego dla wszystkich tych grup. Na przestrzeni wielu wieków koczujący przodkowie Turków, Mongołów, Tunguzów i Mandżurów wchodził między sobą w różnorodne interakcje polityczne i kulturowe. Właśnie to, nie zaś wspólne pochodzenie, mogło doprowadzić do obserwowanego dzisiaj podobieństwa pomiędzy wymienionymi językami.

Ałtaj – uważany za kolebkę ludów tureckich; fotografia współczesna

Auł, ulus, orda. Plemiona rywalizujące ze sobą, rozprzestrzenione na dużych obszarach, czasem oddzielone naturalnymi granicami (w postaci rzek sezonowych, pasm górskich, pustyni), z początku mogły tworzyć odmienne kultury, mogły też posługiwać się różnymi językami. Wędrując w poszukiwaniu nowych terenów (art. s. 14), koczownicy łączyli się w związki rodowe (*aul*) i wspólnoty plemienne (*ulusy*), a ostatecznie – drogą układów lub podboju – powstawało państwo stepowe. Kiedy tak utworzonej wspólnocie zaczynało brakować środków do życia i zaczynała utrzymywać się głównie z rabunku na okolicznej ludności osiadłej, powstawała *orda* – organizacja polityczno-wojskowa. Jeśli była skuteczna, mogła następnie przekształcić się w stepowe imperium.

Dominujące w danym okresie rody lub wspólnoty plemienne używały imienia wszystkim podbitym przez siebie ludom, które niekoniecznie musiały mieć to sa-